Bitka kod Termopila 480. g. pr. Kr.

Vladimir Posavec

Bitka kod Termopila (*Vruća vrata*) jedna je od najslavnijih i najpoznatijih bitaka grčke povijesti te jedna od najpoznatijih povijesnih bitaka općenito. Dodatno je popularizirana filmom „300" snimljenim 2006. godine, koji je na filmskom tržištu postao i svjetskim hitom. U Hrvatskoj se spomenuta bitka često naziva bitkom u Termopilskom klancu, premda termin klanac u stvarnosti uopće ne odgovara ni ondašnjoj ni današnjoj konfiguraciji terena. Glavnina zbivanja odvijala se na uskom jezičcu kopna, ne širem od stotinjak metara, koji je dijelio strme obronke planine Kalidromo na lijevoj strani, od obale Malijskog zaljeva na desnoj. Danas si putnik namjernik teško može predočiti izgled bojišta, a malo je vjerojatno da bi ga prepoznali i Leonida, Kserkso ili bilo koji drugi sudionik bitke, kad bismo ih nekako uspjeli vratiti na nekadašnje poprište, jer se u proteklih dvije i pol tisuće godina krajolik temeljito izmijenio. Glavni, iako ne i jedini uzrok pretvaranja uskog pojasa zemlje kod Termopila u široku priobalnu ravnicu jest niz potresa, izazvanih pomicanjem kore duž jednog od rasjeda u Eubejskom zaljevu, i tsunami koji je uslijedio ljeti 426. g. pr. Kr. u jeku Peloponeskog rata, a opisuju ga Tukidid Atenjanin u *Povijesti Peloponeskog rata*[1] i Strabon u svojoj *Geografiji*.[2] Zatrpavanje plitkog Malijskog zaljeva, čija najveća dubina danas iznosi 27 metara, nastavilo se i u sljedećim stoljećima nanošenjem mulja rijeke Sperhej, koja se nekada ulijevala u zaljev kod mjesta Antikire, drugih rijeka, kao i ispiranjem tla sa strmih obronaka planine Kalidromo.

Vruća vrata, smještena u drevnoj pokrajini Lokridi, svoje ime duguju termalnim izvorima koji na tome mjestu izbijaju na površinu. Upravo je taj uski prolaz, smješten između mora s jedne i strme planine s druge strane, predstavljao jedini kopneni put i prolaz iz Tesalije na sjeveru prema Beotiji, Atici i Peloponezu te je stoga postao poprištem sukoba koji je trebao odlučiti daljnju sudbinu grčkih polisa. Golemoj vojsci perzijskog kralja suprotstavilo se tri stotine Spartijata, zajedno sa sedam stotina Tespijaca pod vodstvom spartanskog kralja Leonide, zadržavajući Kserksa tri dana i kupujući tako vrijeme savezničkoj vojsci u povlačenju i polisima za reorganizaciju obrane.

Glavni sačuvani pisani izvori za bitku kod Termopila su Herodotovo djelo *Povijest*, preciznije njegova VII. knjiga, i XI. knjiga *Knjižnice* Diodora Sicilskog, a spominju je i drugi kasniji antički pisci kao primjer hrabrosti i požrtvovnosti.

[1] Thuc. III, 89, 2–5. Tukidid je, inače, prvi u povijesti povezao potres s tsunamijem kao njegovom posljedicom: „Uzrokom takvoj pojavi, gdje je potres bio veoma žestok, ja bar držim to što on potiskuje more, koje iznenada ponovno žešće privučeno, uzrokuje poplavu. A čini mi se da se bez potresa takva pojava ne bi mogla dogoditi."
[2] Strab. *Geo.* I, 3, 20.

Kserksov je plan u osnovi bio vrlo jednostavan i logičan te dugo i brižno planiran, a zamišljen je kao kombinirano nastupanje velike vojske koja se nakon prelaska Helesponta kopnenim putem kretala prema Grčkoj uz zaštitu jednako velike mornarice. Na taj su se način praktički dvije vojne grupacije bile uzajamno štitile.

Prethodne je godine Kserkso uputio poslanike u grčke polise tražeći zemlju i vodu kao znak prihvaćanja podložnosti njegovoj vlasti, pri čemu je izostavio Atenu i Spartu.[3] Kad se u proljeće 480. g. pr. Kr. na Istmu ponovno okupio kongres savezničkih gradova, na prijedlog tesalske delegacije odlučeno je da se brani prolaz Tempe (dan. Tempi), kojim protječe rijeka Penej (dan. Pinej), strateški prolaz između Makedonije i Tesalije. Deset tisuća hoplita bilo je poslano brodovima i zauzelo prolaz, gdje im se pridružilo i tesalsko konjaništvo, ali su ga držali tek nekoliko dana. Naime, makedonski je kralj Aleksandar I. uputio poslanike koji su obavijestili grčke zapovjednike, Spartanca Euneta i Atenjanina Temistokla, da postoji još jedan prolaz sjevernije u Makedoniji kod grada Gona te da ne čekaju da budu uništeni od višestruko nadmoćnijih snaga. Stoga su se Grci ukrcali na brodove i otplovili nazad prema Istmu.[4] Ogorčeni Tesalci odlučili su se pridružiti perzijskom kralju. Otprilike u to vrijeme Kserkso je prešao Helespont, nakon čega je njegova vojska sporo napredovala kroz Trakiju i Makedoniju.

Vjerojatno oko polovice mjeseca kolovoza, dok se perzijska vojska približavala Tesaliji, atenski strateg Temistoklo iznio je prijedlog da grčki saveznici pokušaju zaustaviti protivnika u Termopilama, dok bi savezničko brodovlje blokiralo perzijsku mornaricu u uskom morskom prolazu između otoka Eubeje i kopna, u blizini eubejskog rta Artemizij. Glavno zapovjedništvo cijele operacije povjereno je Lakedemonjaninu Euribijadu, kojemu je Temistoklo prepustio vodstvo, iako su atenski brodovi činili većinu flote, dok je u Termopile poslan spartanski kralj Leonida, tada šezdesetogodišnjak, kao zapovjednik kopnene savezničke vojske.[5]

Kako sugeriraju i Herodot i Diodor, Leonida je, čini se, bio uvjeren da ide u sigurnu smrt na temelju delfijskog proročanstva. Prema Herodotu spartanski su izaslanici u Delfima primili sljedeće stihove:

Vama, stanovnicima Sparte prostranih polja
Sinovi Perzeja srušit će čudesnu, veliku tvrđu,
Ili se neće to zbiti, nego će lakonska zemlja
Smrt oplakivati svojega kralja što Heraklu rod je.
Neće to spriječiti bojem žestina ni bika ni lava.
On je žestinom nalik na Zeusa, i neće ga prije
Spriječiti ništa, dok ne razori jedno od dvoga.[6]

[3] Hdt. VII, 23.
[4] Hdt. VII, 173; Plut. *Temist.* 7.
[5] Diod. Sic. XI, 4, 2; Plut. *Temist.* 7.

Prema Diodoru, Leonida je, kad je primio imenovanje, objavio da ga u pohodu treba slijediti samo tisuću ljudi, a kad su mu efori rekli da vodi premalo ljudi protiv tako velike sile i naredili mu da povede veći broj, on im je u tajnosti odgovorio „da je za spriječiti barbare da prođu kroz prijevoje dovoljno malo ljudi, dok je za pothvat na koji sada kreću potrebno mnogo više."[7] Budući da se, nastavlja Diodor, taj odgovor pokazao zagonetnim i nejasnim pitali su ga misli li da vodi vojnike ne neki beznačajan zadatak na što je odgovorio: „Navodno ih vodim u obranu prijevoja, ali zapravo da poginu za slobodu svih; i tako, ako krene tisuću, Sparta će biti slavnija kad poginu, ali ako cijela skupina Lakedemonjana krene u bojno polje, Lakedemon će biti potpuno uništen, jer se nitko od njih, da bi spasio život, neće usuditi pobjeći."[8]

Na prvi pogled moglo bi biti čudno da se pred tolikom opasnošću u Termopilama okupilo, prema brojkama koje iznosi Herodot,[9] a ponavlja Pauzanija,[10] tek oko šest tisuća ljudi,[11] ali, kako objašnjava Herodot, Spartanci su Leonidu s tri stotine elitnih boraca kraljevske garde, hipeja, poslali među prvima kako bi i ostali saveznici, kad to vide, pristali boriti se, a ne priklanjati se perzijskom kralju. U Sparti se u to vrijeme održavala svečanost u čast Apolona Karnejskog, koja je trajala devet dana i za koje je vrijeme bilo zabranjeno boriti se. Nakon svršetka svetkovine namjeravali su ostaviti samo straže u Sparti i s cjelokupnom vojskom krenuti u rat, „no i drugi su saveznici zamislili postupati na sličan način jer su se i olimpijske svečanosti održavale istovremeno s ovim zbivanjima: kako nisu vjerovali da će do bitke kod Termopila doći tako brzo, slali su samo prethodnice."[12]

Bojište kod Termopila detaljno je opisao Herodot, a s obzirom na prirodu njegova opsežnog djela ne treba dvojiti da ga je osobno i obišao. Put uz Malijski zaljev na tri se mjesta jako sužavao. Najuži prolaz, poznat kao Srednja vrata, mjesto je koje je Leonida odabrao za obranu.[13] Tu se nalazio stari kameni bedem kojega su izgradili Fokiđani kao zaštitu od tesalskih napada. Teren je bio vrlo negostoljubiv i nepovoljan za napadače, a pružao je mnogo pogodnosti braniteljima. Strmi obronci uz prijevoj s desne strane bili su obrasli gustim, trnovitim grmljem i praktički neprohodni, poglavito konjaništvu, dok se s druge strane nalazilo more, čija je dubina tada iznosila oko dva metra, kako pokazuju relativno nedavna uzorkovanja tla. Prema Herodotu „nije to najuži (kod Trahine, op. a.) dio cijeloga područja, već se on nalazi ispred i iza Termopila, i to iza njih kod mjesta Alpena, gdje je prolaz

[6] Hdt. VII, 220.
[7] Diod. Sic. XI, 4, 3.
[8] Diod. Sic. XI, 4, 4.
[9] Hdt. VII, 202–203.
[10] Paus. X, 20.
[11] Diod. Sic. XI, 4, 5–6, navodi ukupno 7.300 ljudi s Leonidom.
[12] Hdt. VII, 206.
[13] Diod. Sic. XI, 6, 4.

dovoljan tek za jedna kola, a ispred njih uz rijeku Fenik blizu grada Antele, gdje je drugi prolaz dovoljan za jedna kola. Zapadno od Termopila proteže se sve do Ete brdo, neprohodno, vrletno i visoko; istočno od puta prostiru se more i močvare. Na samom tom prilazu nalaze se topla vrela koja tamošnji stanovnici nazivaju Lonci, a uz njih se diže i Heraklov žrtvenik. Na prolazu je bio podignut i zid, i nekoć su ondje stajala vrata. Zid su izgradili Fokiđani… za svoju sigurnost, a tada su doveli i vruću vodu u prolaz da bi zemlja bila razrovana… Taj je drevni zid davno izgrađen i veći je njegov dio bio srušen u toku vremena; no oni su odlučili da ga ponovo podignu i da tu odbiju barbarina od Grčke."[14] Kad Herodot govori o širini prolaza za samo jedna kola, valja uzeti u obzir i ono što piše Pauzanija nekoliko stoljeća kasnije opisujući Termopile. Preko močvarnog terena bio je, naime, podignut nasip i taj je nasip bio širine jednih kola, dok je okolni teren bio teško prohodan zbog blatnog terena i glatke žive stijene prekrivene potocima.[15] Leonida je odmah po dolasku u Termopile upoznat s činjenicom da uska planinska staza preko brda predstavlja mogući put obilaska Termopilskih vrata i zato je za njezino osiguranje postavio tisuću Fokiđana koji su trebali spriječiti eventualni pokušaj Perzijanaca da zaobiđu grčku vojsku.[16]

Potkraj kolovoza perzijska se vojska približila Termopilama. Kerkso je bio iznenađen time da se njegovoj golemoj vojsci na putu ispriječilo nekoliko tisuća Grka. Perzijski je kralj slao izvidnike, savjetovao se i bio zbunjen. Četiri je dana čekao u nadi da će se Grci prestrašiti i na kraju povući, ali kad se to nije dogodilo, petog se dana odlučio za napad. Kserkso je bio svjestan da je njegov najveći neprijatelj vrijeme. Njegova velika vojska nije se mogla dugo zadržavati na jednome mjestu zbog golemih logističkih potreba, poglavito za vodom, a nalazio se u stranoj zemlji s intenzivnim ljetnim vrućinama, raspucalim tlom, oskudnom vegetacijom i malo vode za konje i stoku. Perzijski je tabor bio smješten na rijeci Sperhej.[17]

Kserksovi su vojnici dva dana uporno napadali Grke, trpeći pritom strašne gubitke. „Dok je kralj bio u nedoumici kako da postupi u tim okolnostima, Efijalt, sin Euridemov, čovjek iz Malide, dođe mu na razgovor i, uvjeren da će od kralja dobiti neku veliku nagradu, reče mu za stazu koja vodi preko brda do Termopila i na taj način upropasti Grke koji su ondje ostali."[18] Stazom, koju Herodot detaljno opisuje,[19] poveo je u prvi sumrak Efijalt Besmrtnike, elitnu kraljevu gardu, predvođene Hidarnom da zaobiđu Grke u Termopilama i dođu im s leđa. Nakon cijele noći uspinjanja našli su se Besmrtnici na vrhu brda i naišli na Fokiđane koji

[14] Hdt. VII, 176.
[15] Paus. X, 21.
[16] Hdt. VII, 212, 217.
[17] Diod. Sic. XI. 5, 4.
[18] Hdt. VII, 213; Diod. Sic. XI, 8, 4. uopće ne spominje Efijalta imenom, nego ga naziva „nekim Trahinjaninom."
[19] Hdt. VII, 216.

su čuvali stazu. Nakon kratkog okršaja Fokiđani su se povukli na drugo brdo radi lakše obrane, ali Perzijanci ih nisu dalje napadali već su žurili prema Termopilama.[20]

„Grcima u Termopilama prvi je prorok Megistija, kad je pregledao žrtve, prorekao da će ih u zoru zadesiti smrt, a zatim su i prebjezi dojavili kako Perzijanci obilaze goru. Oni su to javili još u toku noći, a treći su, kad je već svanuo dan, dotrčali dnevni izvidnici s planinskih uzvisina."[21] Na te se vijesti dio grčkih saveznika u Leonidinoj vojsci odlučio povući, a kad je Leonida uvidio da saveznici nemaju ni volje ni želje da se izvrgavaju takvoj pogibelji, odlučio ih je raspustiti i sam ostati braniti prolaz s preostalim Spartancima. Od saveznika jedino je sedam stotina Tespijca odlučilo ostati boriti se uz Leonidu, a njihov je zapovjednik bio Demofil, sin Dijadromov. Tebanci su, pak, zadržani protiv volje jer ih je Leonida smatrao taocima.[22]

Posljednji, konačni obračun trećeg dana bitke odvijao se ispred zida Fokiđana, na čiju su se obranu dotad usredotočili Grci. Sada su zauzeli širu poziciju na otvorenom s ciljem da ubiju što više Perzijanaca, koji su, kako navodi Herodot, pogibali u gomilama dok su ih zapovjednici odjeljenja bičevima tjerali prema naprijed, a mnogi su padali u more i ondje pogibali.[23] Grci su se borili kopljima, dok nisu bila polomljena, a zatim su prešli na obranu mačevima. U borbi su pala i dva Kserksova brata, Abrokom i Hiperant, a tu je, pogođen strijelama, pao i Leonida.[24] Tada je nastupila borba za njegovo tijelo sve dok ga Grci nisu izvukli i četiri puta natjerali protivnike u bijeg. Situacija se počela mijenjati kad su stali pristizati oni koje je Efijalt proveo planinskom stazom. Grci su se, osim Tebanaca, povukli na brežuljak Kolonos, posljednju točku obrane, gdje su se nastavili opirati mačevima „… bar oni kojima su još bili preostali, pa i rukama i zubima."[25] Okruženi sa svih strana, na kraju su pobijeni strijelama.[26] Tebanci su, boreći se protiv volje, u trenucima kad su se nadjačani Grci počeli povlačiti prema Kolonosu, odbacili oružje i predavali se Perzijancima izjavljujući kako su se borili pod prisilom, o čemu su posvjedočili Tesalci. Većinu su, po Kserksovoj zapovjedi, žigosali kraljevim žigom i to prvoga od svih njihova zapovjednika Leontijada.[27]

Leonidino tijelo nađeno je na bojištu koje je Kserkso obilazio nakon pobjede. Kad mu je rečeno da je to tijelo kralja i zapovjednika Spartanaca, naredio je da mu

[20] Hdt. VII, 218.
[21] Hdt. VII, 219.
[22] Hdt. VII, 222.
[23] Hdt. VII, 223. Taj posljednji sukob Diodor (XI, 9, 3–4; 10,1–4) opisuje sasvim drugačije tvrdeći da su Leonida i njegovi preostali ratnici izvršili iznenadni noćni napad na perzijski tabor u pokušaju da ubiju Kserksa, ali Herodot o tome ne zna ništa. Takva mogućnost izgleda malo vjerojatna.
[24] Hdt. VII, 224.
[25] Hdt. VII, 225.
[26] Hdt. VII, 225; Diod. Sic. XI, 10, 4.
[27] Hdt. VII, 233.

se odsječe glava i nabije na kolac.[28] Smrt ipak nije zatekla dvojicu od Leonidinih tri stotine junaka. Naime, još uoči bitke Leonida je poslao u Tesaliju kao glasnika Pantita, ali on se vratio u Termopile kad je bitka već bila završena. Po povratku u Spartu živio je neko vrijeme osramoćen da bi se na kraju objesio.[29] Aristodem je, pak, patio od teške upale očiju, zbog čega ga je Leonida zajedno s također oboljelim Euritom poslao iz logora u Alpene, ali dok se Eurit bolestan vratio u bitku i junački poginuo, Aristodem se vratio u Spartu, gdje je bio izvrgnut pogrdama i sramoti. Kasnije se iskupio hrabro se boreći i poginuvši u bitki kod Plateje.[30]

Brojke o snagama i poginulima suprotstavljenih vojski razlikuju se u izvorima, ali ne odstupaju drastično. Dok Herodot, primjerice, navodi samo tri stotine Spartanaca pod Leonidinim zapovjedništvom, Diodor govori o tisuću Lakedemonjana,[31] što bi značilo da je uz elitnu kraljevu gardu moralo biti bar još sedam stotina Spartanaca. Nitko ne spominje eventualni broj helota koji su uvijek bili u pratnji spartijata, premda Herodot na jednome mjestu izrijekom navodi da je bolesni Eurit, kad je čuo da su Perzijanci krenuli obilaznom stazom, zatražio oružje i „… pošto ga je navukao, zapovjedio helotu da ga vodi k borcima…".[32] Kad nabraja grčke saveznike u sklopu Leonidine vojske, Diodor uopće izrijekom ne spominje Tespijce koji su jedini dragovoljno ostali s Leonidom braniti prolaz.[33] Što se pak izvješća o veličini Kserksove vojske tiče, svi se moderni povjesničari slažu da su brojke koje navode antički izvori višestruko pretjerane. Radilo se svakako o najvećoj vojsci što ju je svijet do tada vidio, ali i približan broj teško je realno odrediti. Suvremene procjene kreću se između 150.000 i 300.000 ljudi.

Jednako je neizvjestan i broj poginulih na obje strane. Što se Grka tiče, uz Leonidu i njegove Spartance, poginulo je i svih sedam stotina Tespijaca. Koliko je palo drugih Grka u prethodna dva dana prije no što je Leonida otpustio saveznike, nije moguće pouzdano utvrditi. Herodot navodi 4.000 poginulih Grka, među kojima i helote, čiji ukupan broj uoči bitke nigdje nije preciziran,[34] ali vjerojatno ih je moglo biti oko 900. Kserksovi su gubici, prema Herodotu, iznosili 20.000 ljudi.[35]

Zašto je ta bitka važna? U strateškom smislu bitka je predstavljala perzijski uspjeh i težak poraz Grka. Kserkso je uspio zauzeti ključan prolaz koji mu je omogućio upad u Grčku i zauzimanje Atene, ali po cijenu velikih gubitaka. Ipak, s obzirom na broj snaga kojima je raspolagao, ti gubici nisu imali većeg značenja. S druge strane, značajan dio grčke savezničke vojske uspio se, zahvaljujući Leonidinom

[28] Hdt. VII, 238.
[29] Hdt. VII, 232.
[30] Hdt. VII, 231.
[31] Diod. Sic. XI, 4, 3–4.
[32] Hdt. VII, 229.
[33] Diod. Sic. XI, 4, 5–7.
[34] Hdt. VIII, 25.
[35] Hdt. VIII, 24.

držanju položaja, izvući iz klopke, što se također treba smatrati uspjehom. Junački otpor pretvorio je pak Leonidu i njegove ljude u mučenike što je značajno osnažilo grčki moral tijekom kasnijih zbivanja, ponajprije u bitki kod Salamine.[36] Slava termopilske bitke proizlazi ponajprije iz inspirativnog primjera herojstva zaštitne čete osuđene na smrt koja je unatoč tome ostala braniti prolaz, a mnogo manje iz njezina utjecaja na daljnji ishod rata.

[36] Tako primjećuje i Diodor (XI, 11, 5.): „I bilo bi opravdano vjerovati da su upravo ti ljudi bili zaslužniji za zajedničku slobodu Grka, nego oni koji su kasnije pobijedili u bitkama protiv Kserksa; jer kad su se sjetili djela tih ljudi, Perzijanci su bili užasnuti, dok su Grci bili potaknuti na slične hrabre podvige."